

hela tiden, underifrån, vid sidan av makten och i motsatsställning till den” (s 329). Det framtida Ryssland växer fram i landets storstäder. I Storstads-Ryssland, skriver han, äger nu den första sociala differentieringen rum sedan decennierna före revolutionen. Det är här ett modernt samhälle kan växa fram, och det är här samhället gör sig hört på ”nätet och gatan”. Medelklassens sena ankomst i storstäderna har emellertid ännu inte förändrat ”det andra Ryssland” där Putin har sitt starkaste stöd.

Vilken roll har då ett Ryssland präglad av historiska traditioner och misslyckad modernisering på den internationella arenan idag? Bertelman tecknar en bild av ett nytt kallt krig präglad av en ny variant av asymmetrisk krigföring. Med en BNP som motsvarar exempelvis Spaniens och sitt ensidiga råvaruberoende saknar Ryssland resurser för att spela den stormaktsroll man eftersträvar. Men Väst uppfattas som försvagad av uppslitande motsättningar och bristande tillit till de egna institutionerna. Medan konfliktovilja dominerar i splittrade demokratier, är konfrontation, baserad på den historiskt rotade föreställningen om en fientlig omvärld, Putins sätt att kompensera den egna svagheten och säkra folkligt stöd för den rådande ordningen. I detta nya kalla krig kan nästan vad som helst omvandlas till vapen. Pengar, information, infrastruktur och annat kan användas för att utnyttja de öppna samhällenas sårbarhet. Av Bertelmans analys följer att Västs bästa politik gentemot Putins Ryssland vore att minska den egna sårbarheten och stärka det som varit de västliga samhällenas främsta tillgång: sammanhållning, stabila institutioner, social tillit och medborgerligt förtroende.

Utöver att analysera det ryska samhällets karaktär och skillnaderna mellan det tidigare och nuvarande kalla kriget bidrar Bertelmans bok också till förståelsen av svensk-ryska relationer. En fyllig rapport från 1985 behandlar sovjetisk syn på svensk neutralitetspolitik under 40 år – från Stalintidens principiella tvivel och fördömande kritik, via

ett erkännande blandat med skepsis under Chrusjtjovepoken, till ett mera förbehållslöst erkännande under Brezjnevtiden. ”Det kunde vara värre, men det skulle kunna bli bättre” kan ses som en sammanfattning av den sovjetiska inställningen till den svenska utrikespolitiken (s 184). Såväl den socialdemokratiska inrikespolitiken som den svenska neutralitetspolitiken sågs som resultat av motstridiga externa krafter snarare än självständigt handlande subjekt.

Som kanslichef i riksdagens utrikesutskott var Bertelman delaktig i omformuleringarna av den svenska säkerhetspolitiska doktrinen 1992, då neutralitetspolitiken förvandlades ”från mål till möjlighet”. De dramatiska omvälvningarna i Östeuropa 1989-91 gjorde denna förändring möjlig, och förhandlingarna med EU gjorde den nödvändig. I ett initierat kapitel beskriver Bertelman debatten och motsättningarna kring doktrinskiftet och de skolastiska strider som det gav upphov till.

Tomas Bertelman är ett utmärkt exempel på vilka bestående insatser en välutbildad statsvetare kan göra i utrikesförvaltningen. Av hans bok kan vi statsvetare lära oss mycket inte bara om Ryssland och om UD-tjänstgöringens villkor utan även om hur man kan presentera insiktsfulla analyser på ett jargongfritt och tillgängligt språk.

Christer Jönsson är professor emeritus vid Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet.
E-post: christer.jonsson@svet.lu.se

Fernández, Christian, 2018.
Tänka fritt eller tänka på andra: Om politisk korrekthet, yttrandefrihet och tolerans. Lund: Studentlitteratur.

Anmälan av Johan Karlsson Schaffer

Hur ska ett tolerant samhälle väga värdet av yttrandefrihet mot värdet av hänsyn till

yttrandenans konsekvenser? Den frågan väcks av Christian Fernández i boken *Tänka fritt eller tänka på andra: Om politisk korrekthet, yttrandefrihet och tolerans* (Studentlitteratur 2018). Fernández sätter två syften för boken: (1) att undersöka kopplingen mellan politisk korrekthet (PK) och yttrandefrihet samt (2) att demonstrera att tolerans är värdefullt för att hantera spänningen mellan PK och yttrandefrihet. Boken består av tre delar: Del ett reder ut begreppet PK, med fokus på debatt i USA sedan 1980-talet och något senare i Sverige. Del två analyserar relationen mellan yttrandefrihet och PK. Del tre diskuterar hur ett tolerant samhälle ska hantera den spänning mellan yttrandefrihet och hänsyn till andra som Fernández menar att debatten om PK handlar om. De tre delarna har en sinsemellan ganska olika metodik: Den första, begreppsutredande delen ger bland annat ett slags idéhistoria till hur uttrycket PK har använts och förändrats över tid, med akademisk litteratur och presstexter som källmaterial, som mynnar ut i ett försök att precisera vad PK egentligen betyder. Den andra delen analyserar bland annat olika argument för (men få emot) yttrandefrihet, hämtade från klassiker på området som Mill, Feinberg och Scanlon, och försöker härleda hur dessa argument skulle värdera fenomenet politisk korrekthet. Den tredje delen är mer uttalat normativ än de båda tidigare och försöker bena ut hur ett tolerant samhälle (eller en tolerant stat) bör förhålla sig till yttranden som underminerar respektive underbygger dess egen värdegrund. Här landar Fernández i vad som kanske skulle kunna kallas en liberal-paternalistisk hållning: Den toleranta staten bör motverka kränkande yttranden och främja sådana som bidrar till ett tolerant samhälle.

En viktig behållning i boken är onekligen Fernández begreppsutredningar. Här finns ett antal försök att presentera analytiska distinktioner och dimensioner, gärna i form av fyrfältare, tabeller och diagram. Fernández går

igenom omfattande debatter i politisk teori och summerar dem i överskådlig form och använder en mängd empiriska exempel från den allmänna debatten i Sverige och USA som får åskådliggöra olika poängar eller positioner. Boken är dessutom skriven i en tillgänglig prosa, utan krumbukter, i en essäistisk stil som resonerar med läsaren. Det gör också texten transparent.

Ambitionen i boken är mycket lovvärd: Att använda den politiska teorins bibliotek och verktyg för att analysera ett aktuellt och viktigt fenomen i samtiden. När den politiska teorin konsoliderats som statsvetenskaplig subdisciplin har den tyvärr allt mer kommit att bli abstrakt och idealiserande, att fjärma sig alltmer från verkliga politiska frågor av första ordningen till förmån för metateoretiska spörsmål och att hellre använda hypotetiska fall och tankeexperiment än empiriska premisser hämtade från verkligheten (Schaffer 2015). Så icke i det här fallet: Fernández använder inte bara exempel från debatter som utspelar sig i pressens kultur-, debatt- och ledarsidor, utan ger sig i samspråk med dem. Boken kan läsas som ett debattinlägg – i ordets mest positiva mening – och blir därmed också relevant långt utanför de akademiska seminarierummen. Det rättfärdigar också att den är skriven på svenska, eftersom den talar till en svensk politisk kontext och en svensk offentlighet på ett sätt som en engelskspråkig bok på internationellt förlag svårligen hade kunnat göra.

Hade å andra sidan boken varit skriven för en internationell statsvetenskaplig publik hade Fernández troligen behövt positionera sig tydligare i relation till tidigare forskning, på ett sätt som hade bidragit till att klargöra både hans egen position och bokens bidrag. Nu får läsaren själv i hög grad bedöma vad som är nytt och annorlunda i bokens argument. Är bidraget att förmedla en i huvudsak amerikansk politisk-teoretisk litteratur genom en tillämpning i svensk kontext? Eller ska de olika begreppsutredningarna också

ses som ett självständigt bidrag till den teoretiska litteraturen? I sådan positionering ingår också att förklara varför vissa till synes relevanta litteraturer valts bort. Fernández rör sig i huvudsak inom den breda liberala mittfåran av politisk teori och det vore intressant att få veta mer om hur han menar att hans egen position är överlägsen alternativa perspektiv på vad ett tolerant demokratiskt samhälle kräver av staten och medborgarna, som exempelvis en agonistisk demokratisyn à la Chantal Mouffe (2009).

Det är, som det sägs, en grannliga uppgift att ta sig an fenomenet politisk korrekthet. Hur väl lyckas då Fernández med det han föresätter sig? Jag ska här belysa några av de vägval Fernández gör och de slutsatser vägvalen leder honom till. Några av de frågor jag vill väcka har att göra med bokens fundamentala premisser, några med dess tillvägagångssätt och några med dess normativa slutsatser. Låt oss börja med den premiss som både strukturerar och rättfärdigar bokens tredelade närmast dialektiska upplägg. I bokens inledning slår Fernández fast att "[d]ebatten om PK utspelar sig i hög grad som en motsättning mellan 'yttrandefrihetsfundamentalister', som inte vill kännas vid några begränsningar av den egna rätten att fylla offentligheten med sina oförvanskade åsikter och övertygelser, och 'PK-fundamentalister', som anser att publikens subjektiva upplevelser, känslor och anseende har prioritet i alla sammanhang" (s. 15; jfr s. 102f).

Jag har svårt att känna igen mig i denna beskrivning av pågående debatter i samhället där uttrycket politisk korrekthet används – och 185 sidor senare har jag inte heller blivit övertygad om att det finns en debatt som ser ut så som Fernández beskriver den. För det första: De som använder sig av det retoriska greppet att kritisera något de kallar politisk korrekthet är sällan några passionerade, principfasta (eller om man så vill fundamentalistiska) försvarare för yttrandefrihet. Förvisso använder de ibland yttrandefriheten som ett försvar för sin egen rätt att yttra sig

i offentligheten, men lika ofta tycks de vilja inskränka yttrandefriheten för andra. Ta till exempel Fremskrittspartiet, som gärna åberopar en absolut rätt till yttrandefrihet när det gäller blasfemi (det vill säga: en absolut frihet att kritisera islam), men som inte har mycket till övers för andras rätt att yttra sig kritiskt om FRP. Så har exempelvis ledande företrädare för partiet hävdad att det att påtala kopplingen mellan terroristen Anders Behring Breivik och FRP är lika avskyvärt som terordåden 22 juli 2011, pressat SAS att kassera en hel upplaga av sin resetidning för att den nämnde Vidkun Quisling och FRP på samma uppslag och demonstrativt eldat upp missgagnliga lokaltidningar. Partiet har också verkat för att frånta islamister rätten att yttra sig i offentligheten. Att sätta likhetstecken mellan PK-kritiker och yttrandefrihetsfundamentalister är därmed en förenkling som inte tjänar syftet att reda ut vare sig vad PK-kritik eller yttrandefrihetsförsvar går ut på. För det andra är det lika olyckligt att kalla den andra sidan i den påstådda debatten för PK-fundamentalister. I den ringhörnan tycks Fernández ibland placera liberala universalister (t ex: s. 189) jäms med identitetspolitiska separatister, utan att redogöra för hur de två positionerna i både den politiska debatten och den politiska teorin ofta är varandras raka motsatser (jfr. Barry 2001). Härmed tycks han alltför lättvindigt acceptera de självutnämnda PK-kritikernas påståenden om att den politiska korrektheten existerar och om vad som kännetecknar den.

I den mån det är korrekt att beskriva detta som en debatt – som *en* debatt, snarare än flera, och som en *debatt*, snarare än parallella ekokammare – är det snarare en debatt mellan två substantiella uppfattningar om vilka yttranden som bör favoriseras, tolereras respektive motverkas i det offentliga samtalet, för att använda Fernández användbara distinktion: Somliga vill att kommunen hissar regnbågsflaggan, andra enbart svenska flaggan. Somliga vill att förskolan förmedlar progressiva genusnormer, andra vill att den

förmedlar traditionella könsroller. Somliga vill driva ut koloniala och heteronormativa synsätt från universiteten, andra vill bannlysa genusvetenskap och postmodernism. Kort sagt: En motsättning mellan oförenliga föreställningar om vilka åsikter och värderingar som bör vara socialt sanktionerade – inte en debatt mellan PK-fundamentalism och yttrandefrihetsfundamentalism.

En annan premis för boken är att politisk korrekthet finns och har ett innehåll. Tidigt i boken slår Fernández fast att "PK är en social norm [som påverkar] vad vi väljer att säga och hur vi säger det" (14, jfr. s 75). Emellertid varken prövar eller belägger boken påståendet att politisk korrekthet är en social norm som påverkar hur vi uttalar oss i offentligheten. Kanske är det inte heller bokens syfte, men hade boken åtminstone givit läsaren skäl att acceptera en central och kontroversiell premis hade den fortsatta prövningen stått på en stabilare grund. Att hur vi uttrycker oss delvis påverkas av sociala normer och psykologiska mekanismer tycks förstås rimligt och har undersökts i många olika typer av forskning (t ex forskning om konformism, tystnadsspiralen eller kognitiva förspänningar). Men kan vi likställa kognitiva och socialpsykologiska mekanismer, som påverkar hur människor uttrycker politiska åsikter i offentligheten, med det som PK-kritikerna kallar politisk korrekthet? Det skulle i så fall kräva en helt annan typ av prövning och bevisföring än den som finns i den här boken.

Låt oss se på ett av de många empiriska exempel Fernández nämner (s. 108): Var det politisk korrekthet – en opportunistisk rädsla att straffas för att yttra en åsikt som avviker från den dominanta linjen – som gjorde att politiker före 2015 ogärna talade i termer av volymer i flyktingmottagandet? Eller sa de som hellre talade om asylrätt än om volymer helt enkelt vad de menade – vad de, i ljuset av vad de då visste och ville, ansåg vara det rätta? Och att fler i dag talar i termer av volymer, beror det på att fjäll har fallit från deras ögon, att de slagit sig fria från den politiska

korrekthetens bojar – eller att det i dag är mer opportunt att tala om volymer? En mer rimlig förklaring är väl att politiker både före och efter 2015 gjorde komplexa avvägningar mellan uppriktigt övertygelse och strategisk opportunism. Vilken roll sociala normer och konformitetsmekanismer spelar i de avvägningarna kan vi inte sluta oss till genom att enbart läsa debatter där någon beskyller andra för att vara politiskt korrekta.

Så finns det en substantiell politisk korrekthet? Fernández ägnar en del av boken åt att beskriva den politiska korrekthetens ideologi, vilken han menar uppstod ur mötet mellan kontinental filosofi och amerikansk identitetspolitik på 1980-talet. Fernández är tydlig med att det politiska innehållet i PK i princip är variabelt och öppet, men att det i dag har kommit att förknippas med politiska vänsteridéer (76f). Dess bärande idé är, menar han, att låta diskriminerade och förfördelade grupper närvara och synas i offentligheten. Den här analysen tycks bygga på antagandet att vi kan fastställa vad den politiska korrekthetens ideologi är genom att studera debatter där folk använt sig av det retoriska greppet att kalla fenomen för politiskt korrekta för att därigenom försöka tolka vilka specifika politiska åsikter dessa fenomen står för. Problemet med det tillvägagångssättet är att det tillmäter den retoriska strategin att stämpla saker som politiskt korrekta alltför stor tillförlitlighet. Radikal relativism och identitetspolitisk separatism är marginella randfenomen, inte en offentligt sanktionerad ideologi. Att läsa dem genom linsen politisk korrekthet gör inte heller nödvändigtvis deras ideologiska innehåll rättvisa – de förtjänar granskning och kritik oberoende av om de är en måltavla för den retoriska strategin att utmåla dem som politiskt korrekta. Att tillvägagångssättet brister i tillförlitlighet demonstreras också av att resultatet tycks högst tvetydigt: Fernández tycks, som sagt, mena att PK-ideologin inbegriper både en liberal universalism och identitetspolitikens krav på särbehandling av minoriteter. Båda de positionerna är

ju onekligen föremål för påståenden om politisk korrekthet, men är de därmed en gemensam ideologi? Tänkbara alternativa slutsatser hade kunnat vara att PK-kritikerna buntar ihop sina motståndare utan större urskillning (och att vi därför inte kan ta deras påståenden om det politiskt korrekta för god fisk), att det inte finns någon PK-ideologi med ett specifikt innehåll eller, mer försiktigt, att vi inte kan utläsa huruvida den finns och vad den har för innehåll ur offentliga debatter där den retoriska strategin att kalla saker och ting för PK förekommit.

Den sista delen av boken är nog den mest tankeväckande. Här knyter Fernández ihop säcken mellan politisk korrekthet, yttrandefrihet och tolerans och landar i ståndpunkten att det toleranta samhället (det vill säga: staten?) ”värnar yttrandefrihetens mjuka gränser genom värde- och kunskapsförmedling i kombination med ett försvar för åsiktspluralism och en levande offentlighet” (s. 102). Fernández försvarar dels att staten bör bekämpa intolerans ”genom att skydda individer och grupper mot grova kränkningar, och genom att bestraffa oacceptabla uttryck för rasism, främlingsfientlighet, kvinnoförakt och så vidare” (s. 175). Dels hävdar han att staten inte bara får utan för toleransens skull måste favorisera yttranden som bygger på tillförlitlig kunskap och liberala värden, som framförs med saklighet och förnuft. Jag tolkar detta som ett försvar för *status quo*, med udden riktad mot både PK-kritiker och identitetsvänster: Det sätt på vilka staten i dag främjar vissa åsikter, motverkar andra och tillåter allt däremellan är rimligt. Jag hade dock gärna sett Fernández diskutera faktiska eller tänkbara invändningar mot hans slutsats – inte i första hand från högerpopulister eller identitetsvänster, utan från ett mer konsekvent liberalt försvar för yttrandefriheten, som ser faror både när staten inskränker yttrandefriheten (t ex förbud mot hets eller förtal) och favoriserar yttranden som representerar förment goda värden. Resonemanget väcker också viktiga frågor om vad toleransen kräver inte bara

av staten, utan av oss medborgare. Hur bör vi förhålla oss till åsikter som vi djupt ogillar eller som yttras för att såra oss?

På det hela taget är det här en läsvärd bok, vilken som synes väcker intressanta frågor och inbjuder invändningar – precis som varje god resonerande och argumenterande bok bör göra. En stor del av behållningen av *Tänka fritt och tänka på andra* är just att boken visar hur värdefull och spännande politisk teori kan vara om den bara vågar ge sig i kast med samtidens politiska utmaningar och debatter.

REFERENSER

Barry, Brian. 2001. *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*. Cambridge: Polity.

Mouffe, Chantal. 2009. *The Democratic Paradox*. London, New York: Verso.

Schaffer, Johan Karlsson. 2015. “Om urvalets problem: att undervisa inom och utom den politiska teorins kanon.” *Statsvetenskaplig tidskrift* 117 (3): 429–45.

Johan Karlsson Schaffer är verksam vid Institutionen för globala studier, Göteborgs universitet.
E-post: j.k.schaffer@gu.se

Waldron, Jeremy, 2016. *Political Theory – Essays on Institutions*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Anmälan av Joakim Nergelius

Den åtminstone i den anglosaxiska världen kände och inflytelserike nyzeeländske rättsfilosofen Jeremy Waldron har under de senaste decennierna, då han tjänstgjort som professor i New York och Oxford, gjort sig bemärkt som en ganska vältalig företrädare för vad vi här kan benämna en slags traditionell rättspositivism. I synnerhet har han utmärkt sig för ofta välformulerade och intressanta, men också filosofiskt i grunden ganska traditionella